

Dr. Gilles-Marie VALET

Educație fără pedepse

CUM SĂ CREȘTI
UN COPIL ASCULTĂTOR

Traducere de: Ionela Voicu

LAROUSSE

NICULESCU

CUPRINS

<i>INTRODUCERE</i>	11
ORIGINEA PEDESELOR	17
Scurtă trecere în revistă (istorică și geografică) a pedeselor.....	17
DE CE PEDEPSIM?	27
Să înțelegem sau să pedepsim?	28
Latura emoțională	35
CINE PEDEPSEȘTE?	53
Locul și rolul celui care pedepsește	54
Autoritate fără autoritarism sau laxism.....	64
EXISTĂ O VÂRSTĂ POTRIVITĂ PENTRU A PEDEPSI?	87
De la micul prinț la copilul-rege, pentru a termina cu mitul copilului-tiran	88
Când copilul devine autonom	98
Câteva situații specifice	110

CE PEDEPSIM? SĂ DEFINIM CEEA CE ESTE PASIBIL DE PEDEAPSĂ	121
De fapt, ce înseamnă a face o prostie?.....	122
O chestiune de dezvoltare cognitivă.....	125
Chestiunea valorilor	129
 CELE ȘAPTE PEDEPSE CAPITALE.....	133
De la pedeapsa consecutivă, la pedeapsa compensatorie	134
 CUM PEDEPSIM?.....	143
Ce trebuie să favorizăm	144
Ce trebuie să evităm.....	159
Cum recompensăm?	171
Câteva exemple de sancțiuni educative	179
 ÎN CE SITUAȚII PEDEPSIM?	185
Acasă	186
În societate	202
 CONCLUZII	215
 BIBLIOGRAFIE	221

INTRODUCERE

O LUME FĂRĂ PEDEPSE?

Vorbind cu o prietenă psihiatru despre ideea mea de a scrie o carte pe tema pedepselor, aceasta, mamă a trei copii cu vârste cuprinse între 9 și 17 ani, mi-a răspuns că nu și-a pedepsit niciodată copiii, considerând că nu ajută la nimic! Astăzi, fiul ei și cele două fiice se numără printre cele mai respectuoase și încrezătoare persoane din căte cunosc eu. Dar, ceea ce omite ea să precizeze este faptul că tatăl copiilor nu a ezitat niciodată să ridice tonul și să-i sanctioneze atunci când întreceau măsura!

Apare întrebarea: este posibil să nu-ți pedepsești niciodată copiii și să reușești în educarea lor? Majoritatea adulților vor răspunde că este imposibil, că educația lor s-a bazat tocmai pe coerciție. Unii vor putea să se laude cu o corecție de ținut minte, alții cu o sanctiune nedreaptă, și toți vă vor spune că așa au crescut mari și nu au murit.

În prezent, îi reproșăm adesea lui Françoise Dolto¹ faptul că a încurajat o anumită atitudine permisivă în rândul părintilor. Denunțând lipsa de înțelegere și de empatie, această atitudine ar fi responsabilă cu dezvoltarea unei puternice culpabilități parentale ce stă la originea unor derivate educative pe care le

¹ Françoise Dolto (1908-1988), medic pediatru și psihanalist francez, recunoscută pentru studiile în domeniul psihanalizei copiilor și al imaginii inconștiente a corpului (n. trad.)

constatăm astăzi: părinți ce nu au voie să pedepsească și sunt privați de responsabilitate, căutând în permanentă asistență; copii-regi sau tirani în chiloței pe care intoleranța la frustrări îi face în permanentă nemulțumiți și revendicativi.

Desigur, recunoscând faptul că bebelușul, și apoi copilul care va deveni, este o persoană, Dolto punea bazele unor principii educative revoluționare în contextul generației sale. Putem aminti pe scurt care era starea de spirit în acea perioadă: copilul, considerat fructul părintilor săi (iar de la fruct la obiect nu este decât o ramificație), le datora respect și ascultare; poznele pe care le făcea copilul trebuiau sancționate sever iar pedepsele puteau fi corporale dacă fapta le justifica.

Foarte probabil, astăzi, Dolto ar propune alte piste de gândire, adaptate evoluției unei epoci la care ea însăși a contribuit. Căci, în zilele noastre, părinții par destul de debusolați când vine vorba de a pune bazele unei educații moderne.

De fapt, principiile educative au evoluat ele însese. Altădată, totul era despre cum să întipărești în mintea copilului regulile comunității, legile și codurile morale față de care acesta trebuia să se conformeze pentru a deveni un adult responsabil și un cetățean cinstit, respectos, al societății în care evoluă. În epoca noastră, educația constă îndeosebi în a permite copilului să devină el însuși, și anume un individ unic, oferindu-i posibilitatea de a-și dezvolta propriile calități, de a-și descoperi potențialul și de a-și optimiza șansele de reușită în viață.

Însă, după o perioadă considerată prea permisivă, în fața scenelor apar inițiatorii unei noi autorități. Astfel, pediatri, sociologi, psihopedagogi, specialiști de tot soiul fac apologia impunerii unor cât mai multe limite și a unei atitudini mai severe.

În paralel, politicul intervine în dezbaterea din familie. Se impune legiferarea, stabilirea unor legi noi care să condamne pedepsele corporale și părinții care au recurs la ele. Bătaia

la fund devine un delict, iar pedepsile excesive amenință să transforme adulții prea plini de zel în delicvenți.

În acest context, numeroși părinți își pun următoarea întrebare: „Ce trebuie să fac când copilul se poartă aşa sau aşa?”. Prinși la mijloc, între bunicii care consideră că, uneori, „i se trec toate cu vederea” și cea mai bună prietenă care a citit într-o anumită revistă că un copil trebuie lăsat să-și exprime „întregul potențial imaginativ”, părinților le este greu să adopte o poziție. Cu atât mai mult cu cât realitatea vieții cotidiene îi confruntă deseori cu situații greu de gestionat. Între a da o palmă sub impulsul furiei sau al îngrijorării, a aplica o pedeapsă gândită intelligent, dar extrem de severă sau de dureroasă și a nu sancționa sub pretextul că „nu este aşa de grav...”, părinții nu sunt întotdeauna siguri care este cel mai potrivit mod de a răspunde la proștiile mai mult sau mai puțin grave ale progenitorilor lor.

Unul dintre scopurile acestei lucrări constă în a reflecta asupra raportului, uneori destul de ambivalent, pe care îl întreținem cu ceea ce înseamnă pedeapsa. Cu atât mai mult cu cât pare a fi ceva de neocolit. Motivul fiind că se impune ca cea mai bună alegere educativă sau pentru că se înscrie în lunga tradiție a pedepsirii copiilor?

Istoria ne prezintă o perspectivă interesantă asupra evoluției pedepselor în cadrul educației copiilor. Începând lucrarea de față cu aceste noțiuni, putem să subliniem faptul că există o legătură între sentimentul că pedeapsa este indispensabilă și înscrierea acesteia în moștenirea de care este greu să ne rupem. Intervin, firește, și alți factori care vor fi considerați ca secundari. Între o măsură care se vrea educativă și o intervenție care nu servește decât la calmarea adultului contrariat, alegerea nu

este întotdeauna conștientă, nici bine gândită. Emoțiile ne influențează și parazitează considerente pur educative.

Ce loc ocupă propriile noastre amintiri din copilărie când considerăm *a priori* că o bună corecție „nu a făcut niciodată rău nimănui” sau, dimpotrivă, când ne opunem oricărei forme de sancțiuni? Căci adultul care pedepsește a fost un copil care nu era poate mereu cuminte.

Cărei sancțiuni a fost victimă fiul adormit din părintele care aplică pedepse? Cine pe cine pedepsește? Asupra acestei întrebări se concentreză lucrarea de față, evocând poziția și rolul părinților, precum și chestiunea fundamentală a relației lor cu copilul. A recunoaște drepturile copiilor nu este totușa cu a le acorda *toate* drepturile. Înseamnă, înainte de toate, a-ți da seama că aceștia au o voință proprie, gusturile lor, stările lor de spirit.

Impulsurile fiziologice și dorințele pe care le generează acestea împing pe copii, în mod natural, să-și exprime poftele sau să experimenteze lucruri diverse, ținând de adult să-i direcționeze, respectându-le dezvoltarea fizică, afectivă și motorie, către miezul elaborării proprietății personalității și a modului în care să-și controleze emoțiile.

Însă dacă ascultarea și autoritatea sunt legate între ele, atunci ce este neascultarea? Nu este oare expresia libertății necesare copilului în cadrul unei educații permisive? Autoritatea părintească intervine ca un element inhibitor sau stimulent în dezvoltarea psihică și afectivă? Se impune atunci o identificare clară a rolului sancțiunii în educația celor mai tineri și, de asemenea, a poziției ei în momentele critice ale adolescenței.

Léo, care trecând în clasa a VI-a și-a păstrat nealterate locvacitatea și facultățile de analiză moștenite de la o vârstă a rațiunii bogate în întrebări, subliniază tot acest paradox educativ al părinților săi: „M-au învățat să merg și să vorbesc, iar

acum ar vrea să rămână în camera mea și să-mi țin fleanca!” Alte viniete clinice, mai mult sau mai puțin blânde sau severe, ilustrează această încercare, vrând să fie în același timp atât manual de teorie practică, cât și ghid bine gândit de pedepse benefice sau nocive. Prin expunerea unor situații, reiese faptul că numeroși părinți vin să povestească în taină în cabinetul de consultații: furii nestăpâname, minciuni repetitive, lipsă de respect.

Ce soluții există pentru a evita dezvoltarea unor comportamente neadecvate, refractare sau antisociale? Cum să-l faci pe copil să vadă unde a greșit și să-l încurajezi să facă alegerile corecte; să-l faci să înțeleagă ce este interzis și să se conformeze regulilor; să-și înfrâneze dorințele nepotrivite și să-și îmbunătățească capacitatea de a rezista la frustrări? Ar trebui să dojenim pe jumătate atunci când fapta este recunoscută și pe jumătate iertată? Cât despre notele proaste, trebuie oare să i le reproșăm întotdeauna?

Aceste situații care ne atrag atenția în mod deosebit își vor găsi aici sugestii și răspunsuri adecvate. Mai mult decât formularea unui răspuns la întrebarea: „Este pedeapsa cu adevărat folositoare?”, trebuie să ne întrebăm care este aportul acesteia în educația copilului și în dinamica relațională a părinților.

Această carte își propune ambiția unei reflexii reale asupra autoritatii părinților, ascultării copiilor și dorește să promoveze principiile unei educații senine.

EXISTĂ O VÂRSTĂ POTRIVITĂ PENTRU A PEDEPSI?

A înțelege nu înseamnă a scuza tot. Acest lucru ne permite să ne punem întrebări cu privire la factorii care au luat parte la realizarea unui act pe care îl considerăm *a priori* drept o prostie sau un comportament neadecvat, cu scopul de a propune un răspuns adaptat. Îmi amintesc de un tată care, atunci când am menționat posibilitatea de a reflecta asupra necesității de a da bătaie la fund, mi-a răspuns: „Și atunci, cum facem dacă nu mai avem dreptul să dăm bătaie la fund?!”

A nu da bătaie la fund nu înseamnă a lăsa copiii să facă ce vor. Este nevoie bineînțeles să punem limite și să le impunem. Însă înainte de a acționa printr-o pedeapsă, ne putem întreba asupra naturii comportamentului copilului, pentru a nu confunda

prostia cu greșeala, ignoranța cu neîndemânarea. De asemenea, în fața crizelor, nu trebuie să uităm că primul care are de suferit este copilul. Căci aceste manifestări despotice nu sunt determinate în mod sistematic de o personalitate particulară a copilului, ci se dezvoltă în sinergie cu sporirea dorințelor care nu au limite. O astfel de furie nu este expresia unui caracter rău, ci în mod esențial, a unui sentiment intolerabil de frustrare pe care copilul nu reușește să-l gestioneze.

DE LA MICUL PRINȚ LA COPILUL-REGE, PENTRU A TERMINA CU MITUL COPILULUI-TIRAN

Atunci când copilul vine pe lume, părinții lui se așteaptă să semene cu bebelușul la care au visat. Însă, micul îngeraș se dovedește a fi o creatură lipsită de autonomie, care cere atenție, are nevoi care trebuie satisfăcute și va trebui să ne ocupăm de toate îngrijirile lui zilnice. În același timp, este un individ cu emoții, stări de spirit și cerințe pe care trebuie să i le înțelegem chiar dacă nu vorbește.

Crescând, micul prinț dobândește autonomie și noi posibilități, își dezvoltă competențele, însă va avea nevoie de un anumit timp înainte de a putea să-și gestioneze dorințele și să dobândească simțul responsabilității și al anumitor valori precum binele și răul, fără de care nu îi va fi ușor să înțeleagă că a făcut o prostie și nu trebuie să o mai repete.

Dezvoltarea psihoafectivă și prostiile

Înainte de vîrstă de 2 ani, sanctiunea care constă în aplicarea unei pedepse fără legătură cu comportamentul sau actul pe

care vrem să-l condamnăm nu are niciun sens. Acest stadiu de dezvoltare corespunde aceluia pe care psihologul Jean Piaget l-a numit perioada inteligenței senzorio-motorii.

► PRIMII ANI AI BEBELUȘULUI

Pe parcursul primilor ani, activitățile bebelușului se compun înainte de toate din exerciții reflexe pe parcursul cărora își formează primele deprinderi și își adaptează experiențele senzoriale și motrice cu scopul de a dezvolta activități intenționate. Va integra aici treptat lucrurile, jucăriile sau obiectele la îndemâna și ființele din jurul lui. Însă nicio noțiune de bine sau de rău, de prostii sau de interdicții. Limitele lui sunt definite de ceea ce îi permit capacitatele psihomotrice.

Imediat ce începe să se deplaseze (chiar și de-a bușilea!), instictul de a descoperi îl împinge să exploreze lumea din imediata lui apropiere. Iar instrumentele de explorare și de interacțiune cu lumea sunt cele care îi furnizează cele cinci simțuri: auzul, văzul, mirosul, pipăitul și gustul. Nu este de mirare că bebelușul duce totul la gură, de vreme ce acolo se află un organ precis de analiză a lumii înconjurătoare! Două găuri în perete, de mărimea degetelor sale? Atunci fără îndoială își va băga degetele acolo! Ceea ce părinții califică drept prostie pentru copil reprezintă o experiență. Rolul părintelui va fi de a evalua dacă aceasta se poate dovedi benefică, inutilă sau periculoasă pentru copil cu scopul de a-i permite sau a-i interzice. Însă adesea interdicția nu este suficientă; aceasta trebuie repetată în mod regulat.

..... ➤ lată un tip de situație pe care o observăm frecvent.

În timp ce adulții sunt în toiul conversației cu prietenii lor, micuțul Tom rătăcește în patru labe pe covor. Însă subiectul discuției care l-a întorsături, nu a returnat (totuși) atenția

mamei care scoate un țipăt sever când îl vede întinzând degetele către priza electrică. Descumpănit preț de o clipă, Tom își întrerupe gestul înainte de a continua.

„Am zis nu!”, insistă mama, care se vede în cele din urmă nevoită să se ridice, văzând că vorbele ei nu-l opresc pe copil. Din lipsă de răspuns, o palmă vine să corecteze mâna vinovată și declanșează plânsetele copilului.

„Este foarte neascultător. Doar aşa înțelege. Oricum, nu-i decât o palmă peste mână!”

Chiar dacă trăsăturile de personalitate se desenează uneori foarte precoce, factorii care intervin într-un comportament sunt mulți, iar acest lucru nu se datorează simplului fapt că minorul este încăpățânat sau că are „un caracter afurisit”. Dezvoltarea lui cognitivă nu îi permite încă să generalizeze experiențele pe care le-a avut.

Are nevoie de un anume timp pentru a înțelege că dacă o situație sau un obiect este interzis(ă), atunci toate situațiile similare sunt, de asemenea, interzise. „Este interzis accesul la această priză, poate la următoarea nu!”, ar putea spune copilul dacă ar fi capabil să-și formuleze ideile.

► LA ACEASTĂ VÂRSTĂ, PEDEPSELE SUNT INUTILE

Contra zicalei pe care o folosim adesea pentru a justifica o sancțiune, la această vîrstă copilul nu va trage deloc „învățăminte” dintr-o muștrare fără legătură directă cu ceea ce a făcut. Inutil să ne mai așteptăm ca o palmă peste coapsă sau peste mână să îl facă să înțeleagă că nu trebuie să bage degetele în priză căci s-ar putea electrocuta sau că îi este interzis să atingă vaza de la mamaie pentru că poate să o spargă.

Într-o primă fază, copilul va interpreta situația îndeosebi ca o modalitate obișnuită de relationare în care stimulul senzorial neplăcut face parte din interacțiune. Așa cum poate fi cazul și în alte situații, precum baia în timpul căreia alternează momentele plăcute, legate de îngrijire, cu momentele mai puțin plăcute (când îi intră săpun în ochi, trecerea de la apa călduță la aerul rece din exterior, de la mângâierea mănușii de baie la stergerea cu prosopul uscat și aspru).

Apoi, dacă copilul continuă, palmele sau loviturile la fund sunt și mai apăsate, tipetele părinților mai intense – stimulul dovedindu-se mai dureros –, și în acest caz se poate dezvolta un sentiment de teamă pe modelul condiționării, în care ridicarea tonului și amenințarea gestuală (mâna ridicată) trezesc amintirea dureroasă și opresc copilul din acțiunea lui. Însă această reacție de apărare nu corespunde unei deprinderi care permite înțelegerea sensului de interzis și evitarea repetării.

Astfel, copilul va înțelege mai bine că este interzis să pună mâna pe anumite lucruri dacă accesul îi este efectiv imposibil. Prizile cu capac, dispozitivele de închidere, zonele inaccesibile prin amenajare sunt cele mai bune sanctiuni pentru copiii băgăcioși.

► PROSTIE SAU EXPERIMENTARE?

În plus, trebuie să considerăm acel lucru ca fiind o prostie, un act condamnabil sau un comportament care se înscrie într-un proces de creștere? Putem să ne reamintim că toate „experiențele” pe care copilul le face sunt pentru a crește și a dobândi competențe noi și că tot ceea ce face „prost” se întâmplă din cauza unei construcții psihomotorii și afective imature încă. Este nevoie, de pildă, să sanctiționăm gesturile neîndemânatice ale unui copil care răstoarnă sau sparge un obiect, să pedepsim un copil care

reproduce un comportament pe care îl-am interzis, însă el nu a înțeles că acesta este interzis?

Prima întrebare pe care ne-o putem pune, atunci când vine vorba să caracterizăm un comportament, este tocmai de a ști de ce este condamnabil. Comportă un risc pentru copil sau pentru ceea ce îl înconjoară? Sau, dimpotrivă, poate fi util copilului? Îi aduce ceva? Îl poate ajuta să se dezvolte?

Ca să nu mai facă prostii, copilul are nevoie de dezvoltarea unui număr de competențe cu care nu a venit pe lume. Pentru a ajunge să-și controleze mișcările, pentru a evita stângăciile care sunt la originea a numeroase isprăvi, el trebuie să învețe în egală măsură să-și controleze dorințele și emoțiile, dintre care unele, atunci când se dezvoltă, pot fi considerate de către adult drept comportamente nepotrivite sau condamnabile, cum ar fi furia sau capriciile.

Un tiran sfâșiat între dorințele sale și realitate

În primii ani de viață, funcționarea psihologică și afectivă a copilului se sprijină în mod esențial pe principiul plăcerii, corespunzând cerinței de satisfacție imediată a nevoilor. Pentru sugarul lipsit de autonomie și de capacitatea de analiză, acesta este un mecanism indispensabil pentru supraviețuire: el va putea să-și evaluateze nevoile grație unor sentimente mai mult sau mai puțin plăcute: dureri de burtă când îi este foame, iritare atunci când este murdar (acestea fiind neplăceri), sau, dimpotrivă, consideră că nevoile lui au fost satisfăcute pe măsură atunci când simte plăcere. Și, cum sugarul nu își poate satisface singur nevoile, el îi va cere adultului să se ocupe de el prin exprimarea spontană a disconfortului său.